

CAPITOLUL I

STADIUL CERCETĂRILOR ÎN DOMENIUL FRANCEZEI DIN AFRICA NEAGRĂ. CORPUS. ASPECTE METODOLOGICE.

A. FRANCEZA REGIONALĂ

Inițiate în urmă cu aproximativ cincizeci de ani într-un context rigid, dominat de tradiția unificatoare și normativă care se manifesta în lingvistica franceză, de ideea supremației centrului asupra periferiei, ca și de autoritatea modelului structuralist din prima jumătate a secolului al XX-lea, cercetările de franceză regională vor reuși să se impună cu dificultate, în ciuda luărilor de poziție ale unor lingviști – dialectologi, lexicologi sau gramaticieni – renumiți².

Studiile în această direcție, delimitate clar de cele dialectale, vor căpăta un caracter amplu și sistematic abia în anii '70, perioadă în care încep să devină obiect de dezbateră al unor reuniuni științifice cu caracter internațional³.

Astfel, prima reuniune în care se lansează ideea creării unui centru de studii pentru franceza regională din Franța și din afara granițelor Franței are loc la Montreal în 1967, iar cel care propune acest tip de cercetare este Pierre Guiraud. În 1973, un număr al revistei *Langue française* este consacrat „aux parlars régionaux”, iar în același an are loc la Dakar o bienală cu tema „Le français hors de France”, ale cărei dezbateri sunt concentrate pe contactul lingvistic și franceza vorbită în diferite zone precum Québec, Louisiana, Elveția, Africa. Scopul cercetărilor avansate de aceste reuniuni este pe de o parte pur științific – descrierea contactului dintre franceză și limbile locale, urmărit sub aspectele sale lingvistice și sociolingvistice, valorizarea

---

² Cel care atrage pentru prima dată atenția lingviștilor asupra importanței fenomenului regionalismelor este Kurt Baldinger (Baldinger 1961).

³ Reuniunile s-au desfășurat sub patronajul unor organizații francofone ca *Association des Universités Partiellement et Entièrement de Langue Française* (AUPELF), *Conseil National de la Langue Française* (CNRS) sau *Conseil International de la Langue Française* (CILF), care asigură și în prezent continuitatea și unitatea cercetărilor.

termenilor regionali prin raportare la franceza standard, înregistrarea particularităților francezei vorbite în aceste zone – iar pe de altă parte se urmărește, în unele din aceste teritorii, elaborarea unor metode eficiente de introducere a francezei în sistemul pedagogic, alături de alte limbi, cu statut asemănător sau diferit.

B. FRANCEZA ÎN AFRICA NEAGRĂ

Cercetările referitoare la franceza din Africa Neagră apar, așadar, în contextul dezvoltării cercetărilor asupra regionalismelor în spațiul francofon. Trebuie făcută precizarea că franceza vehiculată în spațiul Africii Negre se dovedește mai interesantă decât alte tipuri de franceză regională, dar și mai complexă, grație contextului sociolingvistic în care ia naștere⁴ și care presupune luarea în considerare a diversității și a numărului mare de limbi cu care aceasta intră în contact, diversitatea situațiilor de comunicare, varietatea domeniilor sociale în care franceza se infiltrează⁵ etc. Toate aceste aspecte – lingvistice și sociolingvistice – vor fi înregistrate de-a lungul timpului într-o serie de lucrări, individuale și/sau colective, în care se poate constata o modificare a abordărilor și a punctelor de vedere.

1. Franceza în/din Africa: perioada 1950-1983

Studiile lingvistice referitoare la franceza din Africa occidentală debutează izolat în anii '50: în 1952 apare o culegere de aproximativ 500 de cuvinte și expresii aflate în uz în Africa occidentală franceză⁶, iar în 1958 un studiu referitor la cuvintele folosite în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în aceste teritorii⁷. În 1964, M. Calvet descrie într-o lucrare influențele fonetice wolof

---

⁴ Africa Neagră francofonă numără 17 state (Mauritania, Senegal, Mali, Guineea, Côte d'Ivoire, Burkina-Faso, Togo, Benin, Niger, Ciad, Camerun, Republica Centrafricană, Republica Congo, Gabon, Republica Democratică Congo, Rwanda și Burundi), state în care se întâlnesc cele mai variate situații lingvistice, determinate de statutul inegal al limbilor care coexistă în același teritoriu. Astfel, există aici state considerate omogene din punct de vedere lingvistic (Rwanda și Burundi), state eterogene lingvistic, dar în care există o limbă dominantă demografic sau sociologic (araba în Mauritania, wolof în Senegal, maninka în Mali, hausa în Niger, sango în Republica Centrafricană, fang în Gabon) și state eterogene din punct de vedere lingvistic, în care nu există o limbă dominantă la nivel național (Coasta de Fildeș, Guineea, Burkina-Faso, Togo, Benin, Camerun, Republica Congo și Republica Democratică Congo).

⁵ Legată inițial de raporturile economice și administrative inerente situației de colonizare, franceza se va infiltra și în sistemul de învățământ din statele africane colonizate, fapt care îi asigură stabilitatea și supremația în fața limbilor teritoriale concurente.

⁶ Raymond Mauny, *Glossaire des expressions et termes employés dans l'Ouest africain*, Dakar, IFAN, 1952.

⁷ L.-F. Flutre, „De quelques termes de la langue commerciale utilisée sur les côtes de l'Afrique occidentale et qui ont passé dans les récits de voyage du temps”, în *Etymologica (Festschrift W.von Wartburg)*, Tübingen, 1958, p. 209-238.

asupra francezei vorbite în Senegal⁸, iar în 1965, Willy Ball prezintă la cel de-al XI-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică de la Madrid un plan de lucru sistematic care are în vedere descrierea particularităților francezei din Africa Neagră⁹.

Încă de la începutul anilor '60 s-a manifestat preocuparea pentru descrierea francezei aflate în uz în diferitele state ale Africii Negre.

Inițiativa are la bază constatarea lingviștilor că uzul francezei în diferite medii a dat naștere unor „greșeli” regulate și repetate, numite ulterior particularități, și este susținută de o idee nouă în sociolingvistică, aceea că orice sistem lingvistic este variabil. Se trece astfel, într-o nouă etapă de cercetare a francezei regionale africane: de la inventarierea greșelilor și a abaterilor de la norma hexagonală - cu scopul corectării lor și al elaborării de lucrări pedagogice - se trece la inventarierea „particularităților”, adică a fenomenelor care conduc către conturarea unor norme locale. Modificarea de viziune este însoțită de o schimbare în terminologie: se trece de la „franceza în Africa” la „franceza din Africa”, așadar se recunoaște existența și individualitatea unor varietăți africane, diferite de limba standard.

În planul cercetării aplicate, acestei direcții teoretice îi corespunde redactarea, în cadrul organizat al institutelor de lingvistică aplicată și al centrelor de cercetare de pe lângă universități, a unor inventare de particularități lexico-semantice ale varietăților francezei din Africa Neagră¹⁰.

Sunt considerate particularități împrumuturile din limbile africane cu care franceza intră în contact pe plan local, calcurile și formațiile lexicale locale (compuse, derivate cu prefixe și sufixe), înregistrate pe trei niveluri de limbă: acrolectal, mezolectal și bazilectal¹¹.

Desfășurată simultan în douăsprezece țări din Africa Neagră (Benin, Burkina-Faso, Camerun, Ciad, Coasta de Fildeș, Mali, Niger, Republica

---

⁸ M. Calvet, „Le français parlé. Enquête au lycée de Thiès”, în *Publications*, nr. 48, Dakar, CLAD, 1964-1965.

⁹ W. Ball, „Trabajos de filología románica y temas de investigaciones lingüísticas, relacionados con el Africa negra”, în *Actas del XI Congreso internacional de lingüística y filología románicas*, Madrid, 1965, vol. II.

¹⁰ Ideea elaborării unor inventare de particularități lexicale generează ample direcții de cercetare, metodologice și teoretice: pentru înregistrarea unui fenomen lingvistic de această natură sunt necesare minuțioase studii de natură sociolingvistică. Din punct de vedere metodologic, se pune problema declanșării de anchete sociolingvistice și alcătuirii de corpusuri, esențiale pentru redarea unei imagini juste a situației lingvistice. Investigațiile aplicate furnizează material și pentru elaborarea unor studii teoretice referitoare la raportul franceză/limbi africane, funcțiile limbilor în actul comunicării, rolul limbilor în procesul de învățământ etc.

¹¹ Într-o situație de continuum lingvistic, acrolectul este varietatea cea mai apropiată de polul considerat superior, bazilectul este varietatea cea mai îndepărtată de polul considerat superior, iar mezolectul este varietatea intermediară între acrolect și bazilect (Marie-Louise Moreau, *Sociolinguistique. Concepts de base*).

Centrafricană, Rwanda, Senegal, Togo, Republica Democratică Congo) cu mijloace și metode similare, elaborarea inventarelor s-a diferențiat în ceea ce privește difuzarea. O parte din aceste inventare au fost publicate în intervalul 1975-1980, o parte după 1990, cu completări ale listei de cuvinte inițiale și prezentări generale care depășesc granițele disciplinei lingvistice.

Astfel, în 1975 apare la Universitatea din Abidjan *Dictionnaire des particularités du français au Togo et au Dahomey* realizat de Suzanne Lafage, al cărui material, după mărturisirile autoarei, a fost cules timp de douăzeci de ani. Corpusul se bazează pe lucrări scrise (opere literare și științifice, ziare, arhive, lucrări școlare) și orale (anchete cu informatori locali din mediul rural și urban, emisiuni televizate sau radiofonice). Metodologia la care recurge Suzanne Lafage pentru elaborarea dicționarului său este continuată și în prima ediție a *Inventaire provisoire des particularités lexicales du français en Haute-Volta*¹², realizat de o echipă de cercetători sub coordonarea aceleiași autoare, Suzanne Lafage, ca și în *Dictionnaire du français au Niger*, apărut în 1978. Tot în 1978 sunt reunite și publicate parțial lucrările din Ciad, sub titlul *Premier inventaire des particularités lexicales du français parlé au Tchad*, iar în 1979 sunt publicate în numere succesive din „Bulletin du Groupe de Recherche sur les Africanismes du CELTA” cercetările făcute în Zair (actuala Republică Democratică Congo), sub titlul *Particularités lexicales du français au Zaïre*, cercetări care includ un număr important de belgicisme. Singura țară pentru care se elaborează mai multe inventare, cu autori diferiți și, deci, diferite în ce privește metodologia, este Senegalul, în care apar în intervalul 1975-1979 nu mai puțin de trei inventare: *Première approche lexicale du français au Sénégal* (1975) și *Particularités lexicales du français au Sénégal* (1979), efectuate de Jacques Blondé, Pierre Dumont și Dominique Gontier în cadrul CLAD (Centre de Linguistique Théorique et Appliquée de Dakar) și care reunesc particularități frecvent atestate în vorbirea curentă și *Le français au Sénégal* (1979), realizată de Geneviève Ndiaye-Correard și Jean Schmitt în cadrul Departamentului de Lingvistică generală și africană de la Universitatea din Dakar, lucrare care conține un număr mare de termeni specializați proveniți din limbile naționale și de termeni prezentând o serie de particularități fonetice și gramaticale. În aceeași direcție și cu același scop au fost concepute și inventarele pentru Mali și Volta Superioară¹³. Deși tipărite în 1982 și respectiv în 1986, informațiile reunite de aceste două ultime inventare au fost valorificate în vasta lucrare de sinteză care este *Inventaire des particularités lexicales du français en Afrique noire* (1983).

---

¹² Denumirea veche pentru Burkina-Faso.

¹³ *Inventaire des particularités lexicales du français au Mali* apare sub coordonarea lui Ambroise Queffélec și A. Jouannet, iar *Le français en Haute-Volta* sub coordonarea Suzanei Lafage. Ambele lucrări sunt rezultatul cercetărilor plasate sub egida AUPELF.